

sna vijest čovječanstvu. Upravo se ta evangelizacijska poruka kroz svjedočanstva vjernih Kristovih sljedbenika, provlači kroz cjelokupan sadržaj knjige i ukazuje na dobrog i milostivog Boga koji čeka iskrenog tražitelja.

Danijel Časni

Matthew Kaemingk, Cory B. Willson

Work and Worship: Reconnecting Our Labor and Liturgy

Grand Rapids: Baker Academic, 2020., 292 str.

Brojni odlomci u Bibliji opisuju Boga kao radnika, stvaraoca, lončara, pastira, vinogradara. Štoviše, tjedan je stvaranja na samom početku Postanka predstavljen kao obrazac čovjekova rada. Također, mnoge su Isusove usporedbe svoju inspiraciju pronalazile upravo u težačkoj kulturi prvostoljetnoga Izraela. Možda je Bog time htio reći da su njemu itekako važni naš rad, posao i naše zanimanje. Dvojica američkih teologa, Matthew Kaemingk i Cory Willson, napisali su knjigu koja zapravo pretpostavlja važnost rada kao prijekopotrebnog oblika službe svećenstva svih svetih, zbog čega smatraju da je nužno ponovno povezati naš rad i štovanje. Drugim riječima, ako zbilja vjerujemo u svećenstvo svih svetih i poslanje laika u svijetu, bilo bi poželjno da na bogoštovlja gledamo kao na pripremu Kristovih svećenika za djelo službe u svakodnevnom zanimanju. Naše profesije ne samo što prožimaju trećinu naših života nego se kroz njih ostvaruje kulturološki mandat čovjeka kao kraljevskog svećenika i evanđeosko poslanje kršćana da budu svjetlo, sol i kvasac ovomu svijetu.

Knjiga je napisana uglavnom za američko čitateljstvo, što autori ne kriju, a prilikom pisanja namjerno su uzimali primjere liturgijâ iz različitih crkvenih tradicija (npr. baptističke, pentekostalne, pravoslavne, katoličke), vremenskih razdoblja (od rane Crkve pa do danas) i podneblja (npr., Afrika, Azija, Južna Amerika, Europa). Autori su reformirani teolozi i profesori sustavne teologije, koji su ispekli zanat istražujući i služeći u organizacijama koje se bave vjerom i radom u mnogim američkim urbanim središtima (str. 8). U vidu imaju tri vrste čitatelja: radnike, voditelje štovanja te znanstvenike i studente (str. 9). Smatraju da štovanje može i treba imati „(trans)formirajući utjecaj na rad i radnike“ premda dodaju da je primarna svrha štovanja slavljenje Boga, a ne rješavanje ovoga problema, kao i da samo po sebi štovanje kakvo zagovaraju neće riješiti sve probleme. S obzirom na to da je problem podijeljenosti vjere i posla u suvremenom zapadnom društvu velik, „sat vremena okupljenoga štovanja nedjeljom ne može povezati ove razvrgnute vidove našega života“. Knjiga ima tri dijela. Prvi dio postavlja konceptualni temelj (str. 10) i istražuje probleme s kojima se suočavaju

suvremene crkve u ovom području. Drugi dio istražuje narav veze između rada i štovanja u Starom zavjetu i ranoj Crkvi. Treći je dio praktične naravi i daje načela te prakse za pomirbu rada i vjere kroz zajedničko štovanje (str. 11).

U „Uvodu“ autori iznose problem u današnjim crkvama, u kojima kršćani često osjećaju kao da je njihovo iskustvo štovanja milijunima kilometara udaljeno od njihova iskustva na poslu (str. 1). Stoga, osjećaju se „podvojenim ličnostima“ (str. 2) koje žive raskomadanim životima (str. 3), koje je, smatraju autori, potrebno integrirati. Ovo je pak nemoguće ostvariti samo intelektualnim shvaćanjem da je posao važan dio kršćanske službe i štovanja, nego je potrebno liturgijsko otkrivanje i osnaživanje povezanosti našega posla i štovanja (str. 4) „kroz prakse zajedničkog štovanja“ (str. 5).

Prvi dio knjige, „Temelji“, podijeljen je na tri poglavlja. U prvom poglavlju, „Štovanje koje oblikuje radnike“, autori nedjeljno štovanje uspoređuju sa srcem, koje pumpa krv prema unutra i prema vani. Tako bi i štovanje trebalo ljude privlačiti u Božju prisutnost, da ih onda pošalje u svijet širiti „Kristovu milost, Božji zakon i silu Svetoga Duha“ (str. 18). Okupljeni na nedjeljnom bogoštolju, štovatelji trebaju „saopćiti svoje tjedne priče Bogu“. Na bogoštolje trebaju donijeti *trube* (hvalu i zahvalnost za doživljeno tijekom tjedna), *pepeo* (priznanje i prisvajanje svojih tjednih priča pobune i grijeha), *suze* (podijeliti s Bogom svoju tugu, zbnunjenost, pa čak i ljutnju s radnog mjesta), *molbe* (svećenički zastupati svoje radno mjesto, suradnike, klijente, itd.) i *plodove* (svoga rada na Božji stol kao sveti prinos hvale). Prema tomu, štovanje ne smije biti monolog, nego dijalog između Boga i štovatelja. Ovakvo štovanje Crkvu (trans)formira i posvećuje kroz utjehu i uvjerenje u Božju prisutnost i njegov blagoslov te suočava bezbožne stavove pohlepe i ponosa bogoštoljnim „praksama klečanja, klanjanja, slušanja, podložnosti i ispovijedanja“ (str. 22–23). Štovatelji na bogoštolju uče „oponašati i prakticirati Božje obrasce rada u vlastitim“ životima, kako bi se pridružili Bogu u njegovu djelovanju prema „ljepoti, pravdi, majstorstvu, obilju i iscjeljenju“ (str. 24).

Drugo poglavlje, „Štovanje koje izigrava radnike“, iznosi kako loše štovanje dezintegrira naše živote loše sročnim pjesmama, molitvama i propovijedima. Autori su istaknuli sedam vrsta štovanja koje to čini, naime, institucionalno, prođuhovljeno, individualističko, sladunjavo, pasivno, privatizirano te štovanje koje služi kao gorivo.

U trećem poglavlju, „Radnici u klupama“, autori pozivaju voditelje štovanja da razmisle o kršćanskim radnicima kojima služe. Primjerice, kakvim se uopće zanimanjima bave i hoće li nedjeljno štovanje osloviti njihove poslovne pobjede i poraze? Zatim: jesu li radnicima slučajno dali do znanja da ne donose svoj posao na bogoštolje ili im daruju priliku da se na štovanju uhvate u koštac i s Bogom i sa svojim poslom (str. 40); vide li vjernici vezu između posla i nedjeljnog štovanja; pruža li bogoštolje liturgije koje će radnicima pomoći da se suprotstave pro-

tuliturgijama kojima ih bombardiraju bezbožni svjetonazori? Uz to što trebaju odgovoriti na ova pitanja, voditelji štovanja trebaju imati na umu i to da radnici već jesu dio Božje misije u svijetu kroz radni tjedan, misije „obnove i reformacije svega“ (str. 48); da su radnici ključni za misiju lokalne crkve, i to upravo na svojim radnim mjestima (str. 51); da i radnici pripadaju „svećenstvu svih vjernika“ i da je svaki posao „koji se radi kao vjerna služba Bogu i bližnjemu svećenički čin štovanja“ (str. 52), kojim oni rade na tome da Božja prisutnost „prožme cijeli svijet“ (str. 53). Autori dodaju da radnici već imaju svoju župu, što znači da svaka lokalna crkva ima mnoštvo župâ te da kao voditelji štovanja trebaju razmišljati o tome kako ih mogu prepoznati, ohrabriti radnike da se mole za njih i poslati ih natrag u njih „s osjećajem svećeničke svrhovitosti“ (str. 56). Nedjelja je stoga potrebno vrijeme kada radnici prestaju služiti kako bi sada voditelji štovanja služili njima, kako bi bili „formirani u sliku svoga Velikog Svećenika, Isusa Krista“ (str. 57).

Drugi dio knjige, „Izvori“, podijeljen je na šest poglavlja (poglavlja 4-9). U četvrtom poglavlju učimo da je Stari zavjet vješto integrirao posao i štovanje, i to tako što Izraelce nije toliko poučavao teologiji posla i štovanja, koliko im je pružao obrazac i pozivao na život dubokog integriteta. Izraelci su, naime, kroz pjesme, žrtvene prinose, žetvene praznike, gozbe i molitve „praksom ostvarivali integriran život svetoga štovanja i svetoga rada“ (str. 64).

Peto poglavlje pokazuje kako Petoknjižje naviješta oslobođenje bivših egipatskih robova od egipatskih ekonomskih običaja pohlepe i izrabljivanja, a uči ih novim navikama koje „odražavaju velikodušnost, pravdu i ljubav novoga gospodara – Jahve“, i to upravo kroz iskustvo štovanja (str. 69). Petoknjižje uči i tome da Bog nema samo oči da vidi nego i njih kojim udiše miomiris njihovih prinosa i uživa u svjetovnim poslovima svoje djece (str. 74), koja mu uvijek prinose pre-rađene proizvode, odnosno „tvorevina koja je razvijena, oblikovana, transformirana, proslavljena ljudskim radom“ (str. 80). Današnja razdvojenost rada i štovanja otežava radnicima da budu blagoslovljeni emocionalnim uvjerenjem da Bog uživa u njihovom poslu, etičkim uvjerenjem da je svrha posla „procvat cijeloga društva“ i teološkim uvjerenjem da Bog stoji iza svakog materijalnoga blagoslova (str. 84–86).

Šesto poglavlje pokazuje da i u psalmima Božji rad pruža „interpretativne leće“ našem (str. 91) i daje mu smisao (str. 95), i to tako što Boga prikazuje kao radnika, dajući time dostojanstvo radnicima (str. 92–95). Pjesme u svetištu oblikuju radnike da se prilagode obrascima Božjega rada (str. 98) i onda nastave živjeti prema istim obrascima u svakodnevicu (str. 99). Psalmi i pjesme ujedno služe kao izričaj prepun „živopisnih riječi i slika“ koje pomažu radnicima da se izraze i prinesu svoje poslove Bogu (str. 102). Budući da je rad usko vezan uz štovanje, neetičnost radnika ili poslodavca ometa štovanje pa je potrebno usvojiti rječnik pokajanja i osvrta na svoj rad i prije i tijekom štovanja (str. 109). Štovanje

transformira radnike u smislu da ono propitkuje njihovu radnu etiku kada „redovito i fizički odvlači njihova tijela od ekonomije svijeta“ tijekom bogoštovlja te nam pomaže da „preispitamo ekonomiju svijeta u svjetlu Božje“ ekonomije (str. 110).

U sedmom poglavlju na rad i štovanje gledamo očima starozavjetnih proroka, koji progovaraju protiv idolopoklonstva, koje trebamo pravilno shvatiti kao „prekomjerno pouzdanje u djelo ljudskih ruku“, odnosno nešto primarno vezano uz ekonomski prosperitet i rad. To nas osposobljava da suosjećamo s drevnim Izraelcima i prepoznamo koliko smo im zapravo slični (str. 118–119). U fokusu su tri proroka. Amos ukazuje na grijeh radnika koji varaju u trgovini i potkupljuju pravosuđe (str. 124), zbog čega Bog oduzima svoj blagoslov i ne uslišava njihove molitve (str. 125). Hošea oslovljava svećenike i voditelje štovanja, koji koriste štovanje da manipuliraju radnicima i „prikriju ekonomsko zlo i patnju“ (str. 128). Izaija vraća lopticu radnicima, a pogotovo elitama koje oponašaju faraona u izrabljivanju. U poznatom odlomku o postu po Božjoj volji u 58. poglavlju, Izaija kaže da je pošteno postupanje prema radnicima zapravo oblik svetoga štovanja (str. 136).

Osmo i deveto poglavlje posvećeni su ranoj Crkvi, u kojoj je štovanje bilo prožeto „svetim oblikom svjetovnosti“ (str. 144), s obzirom na to da su vjernici donosili na bogoštovlje proizvode svoga rada, koji bi se onda posvećivali Gospodinu na štovanju (str. 146–147). Rani kršćani su itekako marili za poslovnu svetost, smatrajući da kršćanin ne smije živjeti dvostrukim životom. Na primjer, preispitivali su čime se bave kandidati za krštenje (str. 150) i odbijali prihvaćati plodove grješnoga posla (str. 151). Sve je to oslikavalo rad kao nešto poželjno, što ima velik potencijal služenja bližnjemu i, dakako, sudjelovanja u misiji i štovanju Boga (str. 153). Autori stoga vide važnost učenja, koje štovatelje priprema da svoja zanimanja koriste u ove svrhe (str. 154). Jedno od najvažnijih načina na koji su kršćani u prošlosti povezivali rad sa štovanjem bila je praksa „zanatskih prinosa“, koja je potjecala iz razumijevanja da „izraelski poljoprivredni prinosi i žrtve smrću i uskrsnućem Kristovim nisu poništeni, nego transformirani“ (str. 164). Radnici bi, naime, donosili plodove svoga rada, kojima bi onda pomagali siromašnima, podržavali službenike i zajedništva u kontekstu štovanja (str. 165). Ovakvo je štovanje radnike podsjećalo da svrha rada nije samo pribavljanje koristi za sebe nego i blagoslivljanje „cijeloga čovječanstva i samoga Boga“ (str. 175). Kako bi vjernici kao svećenici mogli prinostiti žrtve hvale, bilo je potrebno da Krist kao Veliki svećenik najprije ostvari svoje veće djelo spasenja, naime, prinese sebe kao žrtvu i oblikuje grješne radnike u sveto svećenstvo (str. 185) kroz jedinstvo s njime (str. 187). Autori zaključuju poglavlja o ranoj Crkvi propitujući suvremeni oblik davanja bankovnim transferom, kojim se gubi čak i simbolično stavljanje plodova rada u crkvenu košaricu, zbog čega predlažu osmišljavanje oblika davanja prinosa nadahnute ovim drevnim kršćanskim prinostima (str. 190).

U trećem dijelu knjige, „Prakse“, nalaze se tri poglavlja kojima autori pružaju smjernice za primjenu izrečenih načela u praksu. Deseto poglavlje, „Posao na Gospodnjoj večeri“, opisuje kako ona može postati iskustvo transformacije vjernika u radnika-štovatelja. Preporučuje se sedam radnji koje radnik-štovatelj čini prilikom blagovanja Gospodnje večere: *preispitivanje* svoga radnog tjedna, *pristupanje* stolu uz svijest o svome kršćanskom pozivu u životu i poslu, *zahvaljivanje* Bogu kroz Krista, *prihvatanje* milosti od Boga, *primanje* Božjega moćnog djela u Kristu, *dijeljenje* zajedništva u kruhu i vinu s drugim radnicima, *držanje* kruha i vina u ruci, *uživanje* u svetom trenutku tišine i mira te *konzumiranje* „gastronomskog podsjetnika da je Krist u njima i oni u Kristu“ (str. 196).

Jedanaesto poglavlje, „Štovanje koje okuplja radnike“, osmišljava nedjeljno jutro koje oslovljava radnike (str. 209). Autori se dotiču tema pripreme radnika-štovatelja za dolazak na bogoštolje, uređenje interijera crkve koje potiču takav pogled na štovanje, pastoralni poziv na štovanje te donošenje suza, truba, molbi i plodova na štovanje (str. 211–239). Ove su stranice prožete brojnim primjerima koje će voditeljima štovanja biti od izrazite pomoći.

Posljednje poglavlje knjige, „Štovanje koje raspršuje radnike“, prožeto je idejom da „okupljeno štovanje u svetištu mora postati raspršeno štovanje na ulicama“ (str. 241). Radnike treba orijentirati prema njihov poslu, pozivajući ih da na bogoštolju razmišljaju o tome kako Bog radi u njihovim zanimanjima i kroz njih; treba se moliti imajući na umu radna mjesta i na njih poslati radnike kroz razne „rituale poslanja“ koji „utemeljuju radnike u Božjoj misiji i osnažuju njihov“ poziv (str. 246). Autori predlažu pet takvih rituala, s naglaskom na posljednji „Blagoslov i poslanje“, u kojemu ih se blagoslivlja u njihovu radu, podsjećajući ih na Božju prisutnost i snagu u njihovu poslu, i poziva da budu vjerni Božjoj misiji u svijetu (str. 249–250).

„Epilog“ poziva da se gradi na sadržaju ove knjige. Pastori se moraju upoznati s „poslovnim životom ljudi u svojoj zajednici“ (str. 254) kako bi bili spremni pomoći štovateljima učeći ih liturgijama radnoga tjedna koje će osnažiti ono što nedjeljom prakticiraju.

Ovo po mnogočemu jedinstveno djelo važan je teološki doprinos, koji se može primijeniti u raznim područjima kao što su ekleziologija, pastorologija, nauk o štovanju, homiletika i učenje. Dolazi u pravom trenutku kada su se mnogi vjernici, bilo pod izlikom ili zbog iskrenog straha od koronavirusa, udaljili iz Crkve pa je sada većina pastora i voditelja štovanja, kao i vjernika, otvorenija razmišljati postoje li legitimni prigovori na bogoštolje koje trebaju osloviti. Smatram da su autori u pravu, da bi bogoštolje, između ostaloga, trebalo prilagoditi potrebama kršćanskih radnika, tako da postanu mjesta na kojima, kako kažu autori, oni donose svoje vokacije na bogoštolje kako bi naučili donijeti štovanje na svoja radna mjesta. Naravno, ova knjiga bavi se važnim, ali ipak ograničenim područjem rada, tako da bi voditelji crkava i štovanja trebali razmišljati kako pri-

mijeniti ova načela i na druge sfere kršćanskoga života, kao što su obiteljski život, školovanje, politika, zabava, i drugo. Knjiga uči crkvene vođe delegiranju onoga najvažnijeg dijela kršćanske službe, naime, biti sol, svjetlo i kvasac u ovome svijetu, odnosno naviještati Evanđelje riječima i životom koji odražava najdublja evanđeoska načela vjere u Krista, ljubavi prema Bogu i bližnjemu i nade u transformacijsku silu Svetoga Duha. Ovo je uostalom i u skladu s Pavlovom vizijom u Efežanima 4,12, gdje je Bog dao crkvene vođe „da opremi svete za djelo služenja“, a ne da crkveni vođe budu nositelji cjelokupne službe Božje crkve.

Work and Worship naići će i na neke prigovore kod crkvenih vođa. Neki će joj zamjeriti kuyperovski naglasak na kršćanskom angažmanu izvan Crkve koji nije ograničen na svjedočenje vjere evangelizacijom. Drugima će se knjiga zamjeriti prevelikom širinom i primjerima iz kršćanskih tradicija koje se previše razlikuju od njihove vlastite. Osobno mi se činilo da je knjiga mogla biti pedesetak stranica kraća. Unatoč mogućim prigovorima, radi se o priručniku koji vrijedi pročitati, proučiti, primijeniti, preporučiti, a možda i pokloniti suradnicima u Crkvi.

Miroslav Balint-Feudvarski

Marija Selak

Zlo i naopako: Suvremene manifestacije zla i pokušaji njihovih opravdanja

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2019., str. 231.

Marija Selak Raspudić je hrvatska filozofkinja i bioetičarka, a od prošle godine saborska zastupnica, prije dvije godine napisala je zanimljivu, ali i pregnantnu knjigu o zlu. Njezin je pristup namjerno interdisciplinaran, usredotočen na filozofiju (str. 11), a autorica se dobro snalazi i u teološko-filozofijskom diskursu. Knjiga je podijeljena na uvod, tri dijela, zaključak i sažetak. U uvodu autorica govori o metodološkom pristupu problemu, prvi dio sadrži četiri poglavlja u kojima nas vodi kroz povijesni razvoj kozmološkog i etičkog dualizma, da bi se zatim u pet poglavlja drugoga dijela knjige usredotočila na razradu etičkog dualizma koji se premetnuo u ideju napretka te donio neželjene posljedice te ideje. Kroz devet poglavlja trećega dijela knjige, autorica provlači ideju o mogućem povratku kozmološkog dualizma u obliku novoga reda i novih, umjetnih autoriteta, koji su nastupili čovjekovim odricanjem od odgovornosti koju je sebi prisvojio odbacivši Boga kao najuzvišenije Dobro i moralnost.

Augustin je davno smisleno istaknuo da svatko zna što je vrijeme dok ga ne treba definirati. Na sličnom tragu, autorica pokazuje da nije baš lako odrediti što je točno „zlo“. Većina filozofa vjeruje u postojanje dobra i zla, ali pravo je pitanje